

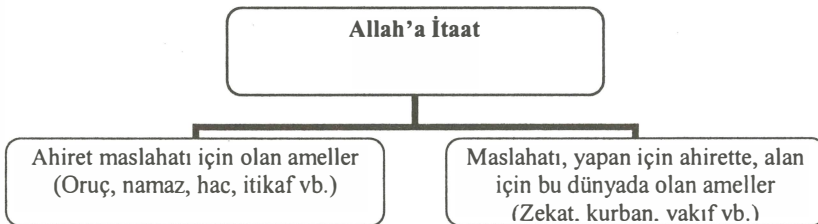
İslâmî Hükümlerin Esas ve Hikmetleri, Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihî'l-enâm,
İzzeddin İbn Abdüsselâm, (Trc. Süleyman Kaya-Soner Duman), İz Yayıncılık, İstanbul
2006, 712 sayfa.

Necmettin KIZILKAYA*

İbn Abdüsselâm'ın furu' fıkihtan usûle, felsefeden kelama, hadisten tefsire, tasavvuftan âdâb-ı muaşerete, siyaset felsefesinden bilim felsefesine, kavâidden mezhepler tarihine ve daha birçok alandaki meseleleri ele alan *Kavâidü'l-Ahkâm*'ın Türkçe tercümesi yirmi üç bölümden oluşmakta ve eserin sonunda karma bir indeks bulunmaktadır.

Giriş mahiyetinde olan *birinci bölümde* genel olarak maslahat ve mefsedetler ele alınmaktadır. İbn Abdüsselâm bu bölümde eserin yazılış amacını, insanların ellerinden geldiğince kendilerine uymalarını sağlamak gayesiyle salih amel, ibadet vb. tasarrufların maslahatlarını, bunların tersi olan fiillerin mefsedetlerini açıklamak; maslahat ve mefsedetlerde öncelik sırasının hangilerine ait olduğunu beyan etmek şeklinde açıklamıştır.

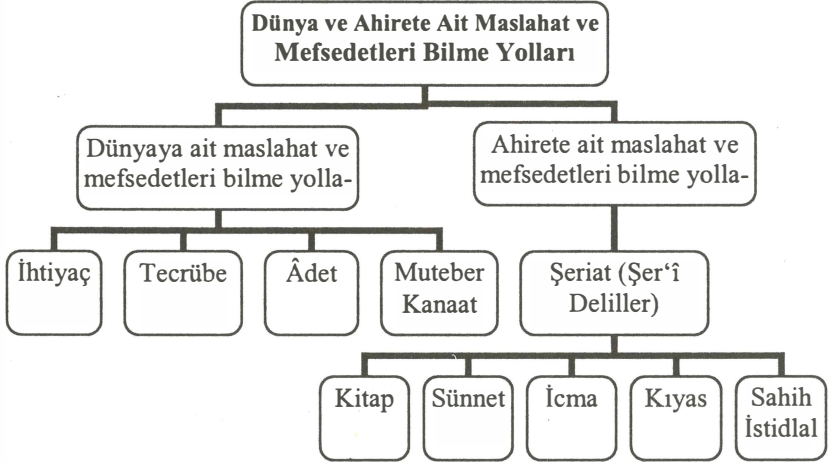
Dünya ve ahiret hayatına ait maslahatların büyük bir kısmını elde etme ve mefsedetleri defetme onlara ulaştıran vasıtalar itibariyle zann-ı gâlibe dayanır. Büyük bir olasılıkla elde edilme ihtimali olan dünyevî ve uhrevî maslahatları, az da olsa elde edilmeme ihtimali sebebiyle terk etmek cahil insanların işidir. Bütün maslahatlar hayırlı, faydalı ve iyidir. Bütün mefsedetler de şer, zararlı ve kötüdür. Allah'a itaatın emrediliş sebebi de kulların maslahatlarını gerçekleştirmektir. Hayır Allah'a itaat etmekte, şer ise itaat etmemektedir. Bu açıdan itaat iki kısımdır:

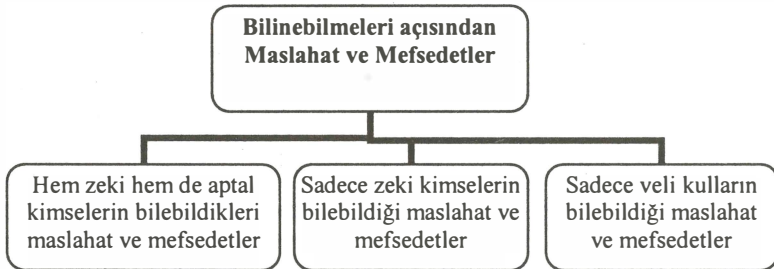
İbn Abdüsselam dünyaya dair maslahatlar ve mefsedetler ile dinî hükümlerin önemli bir kısmının akılla bilinebileceğini; akıllı bir kimsenin şeriat gelmeden önce sırf maslahat olanın elde edilmesi ve sırf mefsedet olanın defedilmesi gerektiğini bilebileceğini kaydederek kelâmî bir meseleyi eserinde açıklığa kavuşturmaya çalışır. Aynı şekilde dinin; can, mal, mülk ve şahsiyetin korunması, söz ve

* Selçuk Üniv. Sosyal Bil. Enst. Doktora Öğrencisi, necmettink@hotmail.com.

fiillerde en faziletli olanın tercih edilmesi gibi ilkeleri de akılla bilinebilecek şeylerdir. Ancak Ona göre Ahiret ile ilgili maslahat ve mefsedetleri bilmenin yolu vahiydir. Diğer taraftan dünyaya ait hazlar, sevinçler ve acılar ile her birinin sebepleri örf ve adetle bilinirken; Ahiret ile ilgili olanlar ise nasslarda yer alan vaat, sakındırma ve tehditlerle bilinebilir. İnsanların bütün gayretleri sevinç ve haz elde edip acı ve üzüntüleri defetmeye yöneliktir. Dünya ve ahirete ait maslahat ve mefsedetleri bilme yollarını şu şekilde göstermek mümkündür:

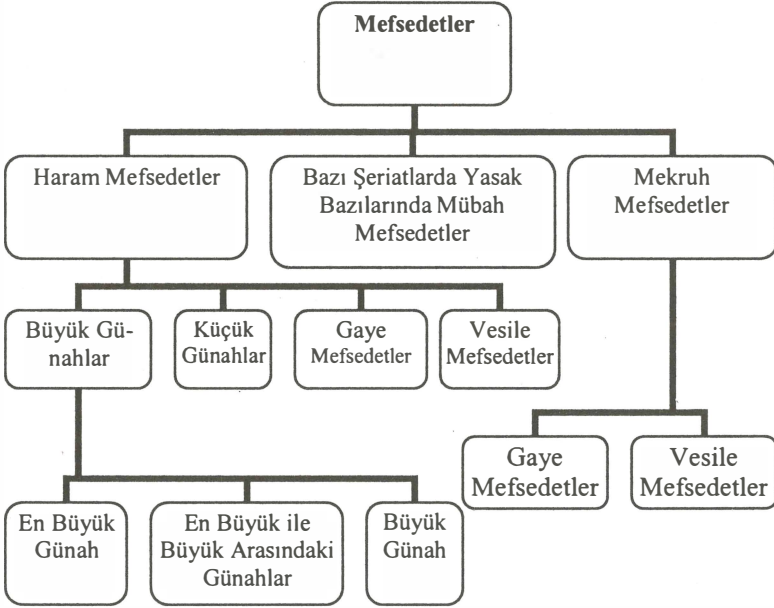
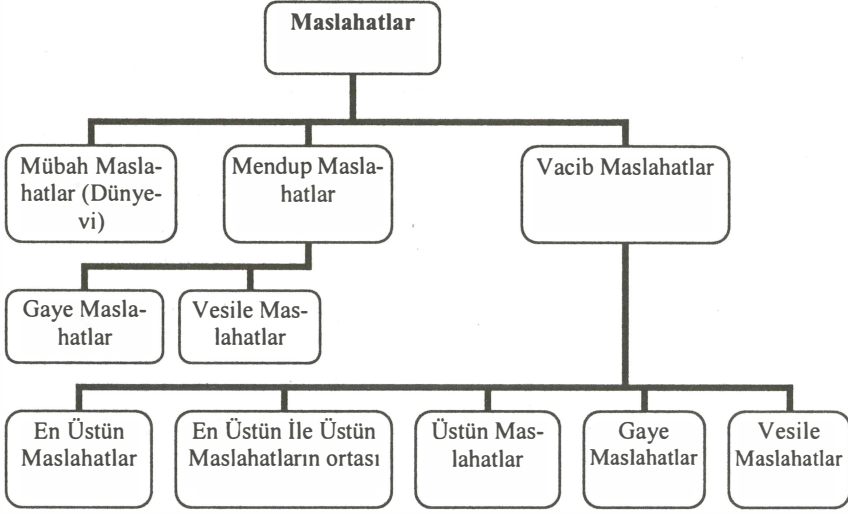

O, eserinin başka bir yerinde ise maslahat ve mefsedetleri bilinebilmeleri açısından şu şekilde bir tasnife tabi tutmaktadır:

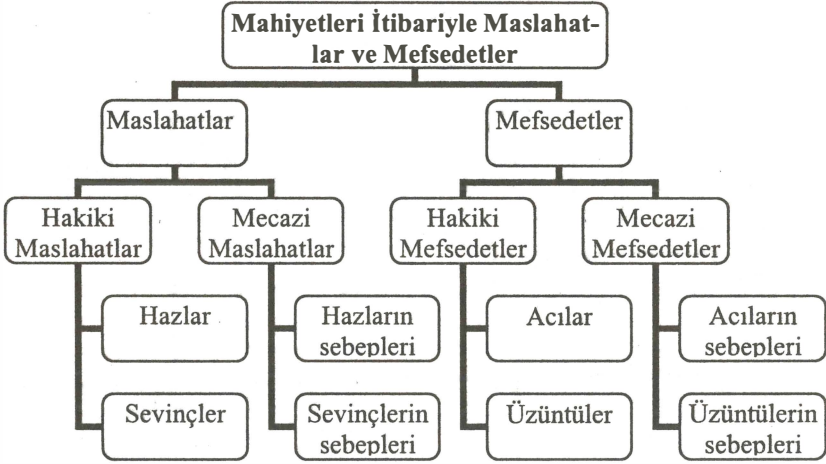

Onun eserindeki hâkim düşünce Şâri'in emrettiği her şeyin insanların maslahatına, yasakladığı her şeyin de insanların zararına olduğudur. Nasslarda emredilen ve yasaklanan her şeyde ya her iki dünya ya da ikisinden biri için bir maslahat veya mefsedet vardır. İctihad faaliyetini de maslahat-mefsedet çerçevesinde ele alarak müctehidin ichtihadında hata etse de ichtihad faaliyetiyle insanlar için faydalı olanı araştırıp bulma ve mefsedet olanı defetme gayreti sebebiyle sevap kazanacağını kaydetmiştir. Eserin başka yerlerinde de bu yaklaşımını değişik vesilelerle yeri geldikçe ortaya koymuştur¹. Maslahatlar ve mefsedetlerin dereceleri farklı olduğundan bunlara verilecek sevap ve cezalar da farklı olacaktır. Buradan hareketle çeşitleri açısından maslahatlar ve mefsedetleri şöyle tasnif etmek mümkündür:

¹ Örnek olarak bkz. İzzeddin İbn Abdüsselâm, *İslâmî Hükümlerin Esas ve Hikmetleri Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihî'l-enâm*, s. 33, 89, 93-94, 170, 179-180, 247, 258, 271, 515-516, 599-600, 680-681.

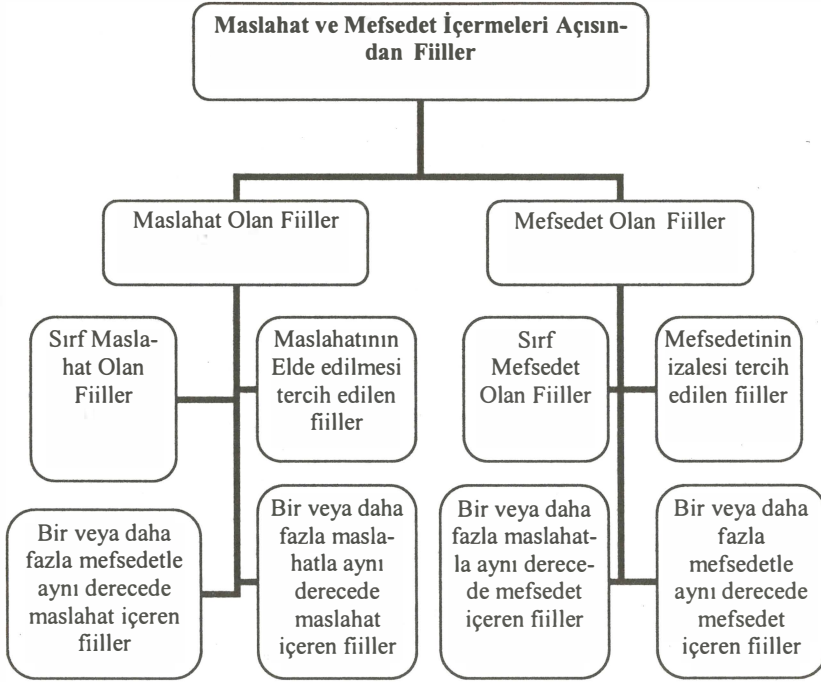
İbn Abdüsselâm daha sonra maslahat ve mefsedetleri mahiyetleri açısından inceler ve bu başlık altında onları şöyle kategorize eder:

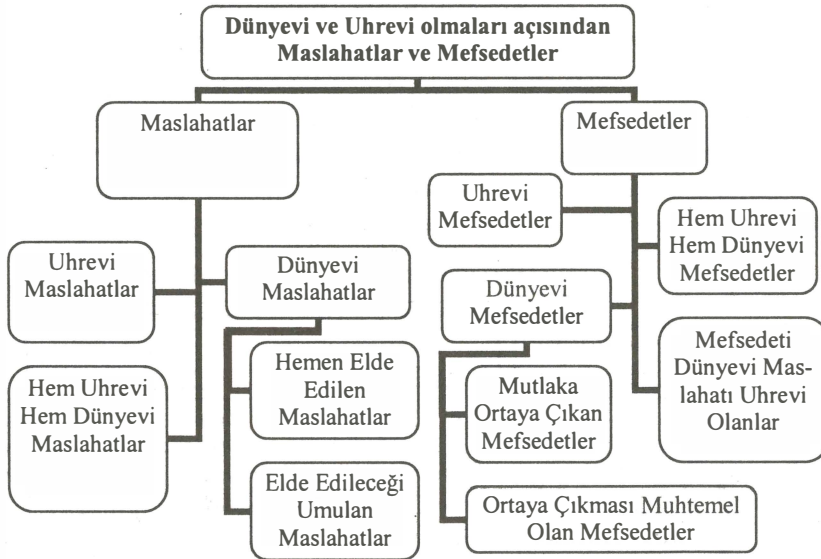
Bazı maslahatların sebebi mefsedet olabilir, bu durumda söz konusu mefsedetin yapılması emredilir veya mübah görülür. Hayatın kurtarılması için kangren olan elin kesilmesi böyledir. Şer'î cezalar da mefsedete yol açmalarından dolayı değil maslahata götürmeleri sebebiyle konulmuşlardır. Mefsedetler için de bu söylenenler geçerlidir. Haram ve mekruh olan hazları elde etmeye çalışma, vâcib ve mendub olan amelleri yapma zahmetinden kaçınma buna örnek olarak z kredilebilir.

İbn Abdüsselâm, Allah'ın bir hikmete bağlı olarak vazetmiş olduğu hükümlerin maslahatları kavranmasa da bunların insanlar için bir yarar sağlayacağı düşüncesinde olup insanların hikmetlerini anlamaları açısından Allah'ın koyduğu hükümleri *Ma'kûlü'l-Ma'na hükümler* ve *Taabbûdî hükümler* olmak üzere ikiye ayırır. Taabbudî hükümlerin illet ve hikmetleri bilinmese de kullar bunlardaki hikmeti elde etmek için bu hükümlere uyarlar ve bunlarla sırf Allah'a itaat edildiklerinden dolayı sevaba nail olunur.

Ona göre kulların fiilleri de sağladıkları maslahat-mefsedet açısından ele alınarak iki kısımda incelenebilir. Bunlar:

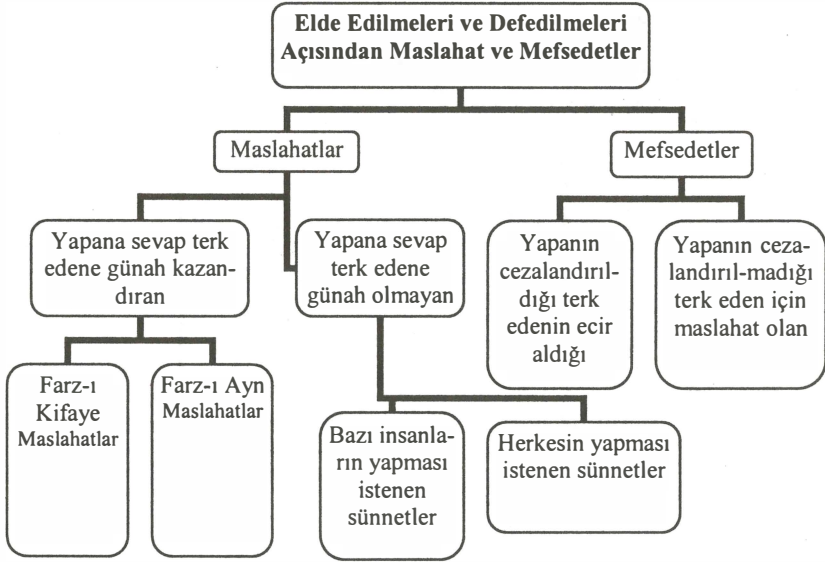

Maslahatlar ve mefselelelerin dünyevi ve uhrevi olmaları açısından da tak-sime tabi tutulabilirler:

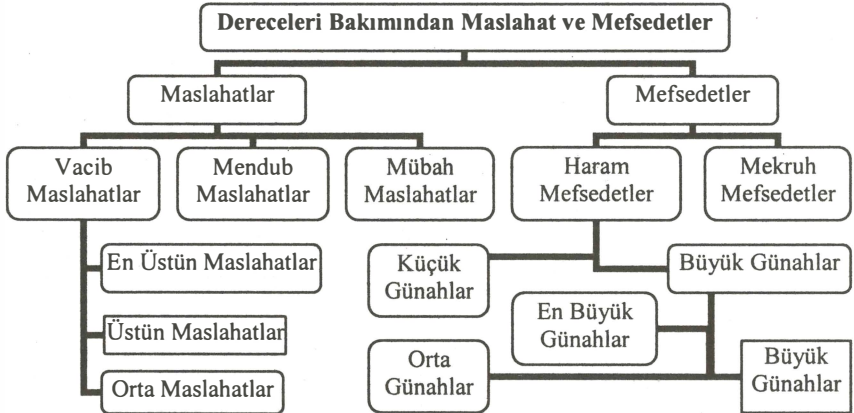
Allah (cc) büyük olan maslahatları bütün şeriatlarda vacip, büyük mefseleleleri de hepsinde haram kılmıştır. Farklı derecelerde olan maslahat ve mefselelelerin bir kısmını bazı şeriatlarda ön plana çıkarırken bazılarını da arka plana itmiştir.

İbn Abdüsselâm, elde edilmeleri ve defedilmeleri bakımından da maslahat ve mefsedetleri bir tasnife tabi tutarak değişik bir bakış açısıyla onları değerlendirmektedir.

Burada fıkhıdaki *farz-ı kifaye* ve *farz-ı ayn* ifadelerini kullanarak maslahatları ele almış ve bir fiille herkes sorumlu tutulmaksızın maslahatın elde edilip mefsedetlin defedilmesini *farz-ı kifaye*; her bir mükellefin ilgili maslahatı bizatihi elde etmek durumunda olmasını ise *farz-ı ayn* olarak ifade etmiştir.

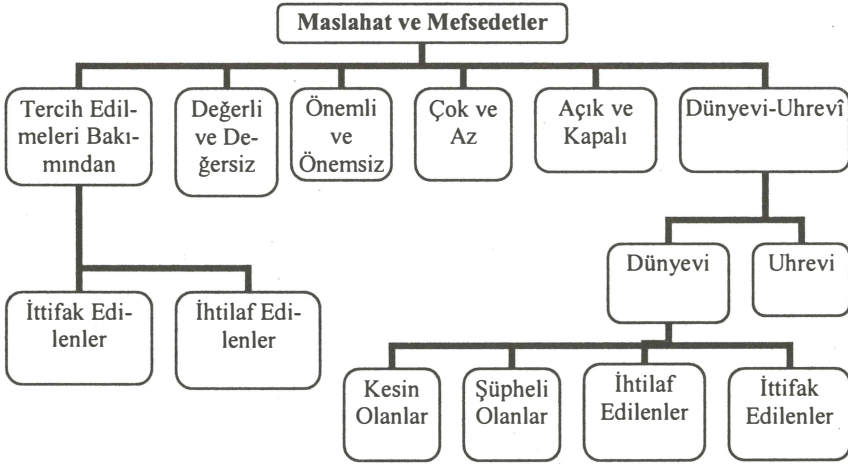
Daha sonra maslahat ve mefsedetleri dereceleri bakımından ayırma tabi tutarak onları vacip, mendup, mübah, mekruh ve haram şeklinde kategorize eder. Vacip ve menduplar ile mekruh ve haramlar gaye ve vesile olan şekilde ikiye ayrılır. Vesileler hüküm açısından gayelerine tabidirler. En üstün gayeye götüren vesile en üstün, en kötü gayeye götüren vesile de en kötü vesiledir.

İbn Abdüsselâm bu tasnifi şöyle açıklar: Allah (cc)'ın kullarına vacip kıldığı maslahatlar kendi içinde derecelere ayrılır; üstün, en üstün ve bunların ortasında olanlar. En üstün maslahatlar, bizatihi değerli ve en kötü mefsedetleri ortadan

kaldırıp en çok tercihe şayan maslahatları meydana çıkarırlardır. Elde edilmesi vacip olan maslahatların dereceleri bir noktaya kadar kademe kademe azalır. En düşük mertebeden bir derece daha aşağısı artık mendup olan maslahatların en üst mertebesidir. *Farz-ı ayın* olan maslahatlar gibi *farz-ı kifaye* olan maslahatlar da elde edilen maslahat ve defedilen mefsedet açısından farklılık arz ederler. Allah (cc)'ın kullarına mendup kıldığı maslahatlar kulların daha iyi olmaları içindir. Mendup olan maslahatların en üst derecesi, vacip olan maslahatların en alt derecesinden daha aşağıdadır. Mendup maslahatlar da en üst dereceden en aşağıya kadar farklılık arz eder. Bunlardan daha aşağı mertebede mübah maslahatlar vardır. Mübah olan maslahatlar dünyevidir. Bunların bazıları daha faydalı ve daha önemlidir. Bunlar için ahirette ecir söz konusu değildir. Mefsedetler Allah'ın yapılmasını haram kıldığı ve mekruh kıldığı mefsedetler şeklinde ikiye ayrılmakta olup haram kılınan mefsedetlerin de iki farklı mertebesi vardır. Bunlar büyük günahlar ve mekruh olanlardır. En düşük mertebedeki büyük günahattan bir derece aşağısı artık küçük günahların en üst mertebesidir. Küçük günahlar haram kılınan mefsedetlerin ikinci mertebesini oluşturur. Küçük günahların dereceleri de bir noktaya kadar azalır. En düşük mertebedeki küçük günahattan bir derece aşağısı artık mekruh kılınan mefsedetlerin en üst mertebesidir. Mekruh olan mefsedetlerin dereceleri de bir noktaya kadar azalır. En düşük mertebedeki mekruhtan sonra artık mekruh olma vasfı ortadan kalkar ve mübah sınırı başlar.

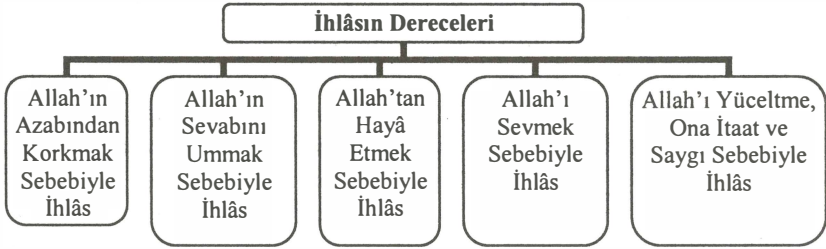
Müellif, başka bir bakış açısıyla maslahatlar ve mefsedetleri taksime tabi tutar. Bunlar:

Hükümlerin gayeleri ve vesileleri de kendilerinden beklenen yarar ve zarara bağlı olarak değişiklik arz ettiğinden, İbn Abdüsselâm bunları tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır. Ona göre Allah'a itaat veya isyana götüren vesilelerin gayeleri ve onlardan elde edilecek maslahat ve mefsedetlerin farklılık arz etmesine paralel olarak vesilelerden elde edilecek sevap ve günahlar da farklılık arz eder. En üstün gayeye götüren vesile en üstünü; en kötü sonuca götüren vesile, kötülükler vesile olan şeylerin en kötüsüdür. Gayeler ortadan kalkınca vesileler de kalkar. Vesileler hüküm açısından gayelerine tabidir. Gayelerin sevap ve günahı, vesilelerin sevap ve günahından daha büyüktür.

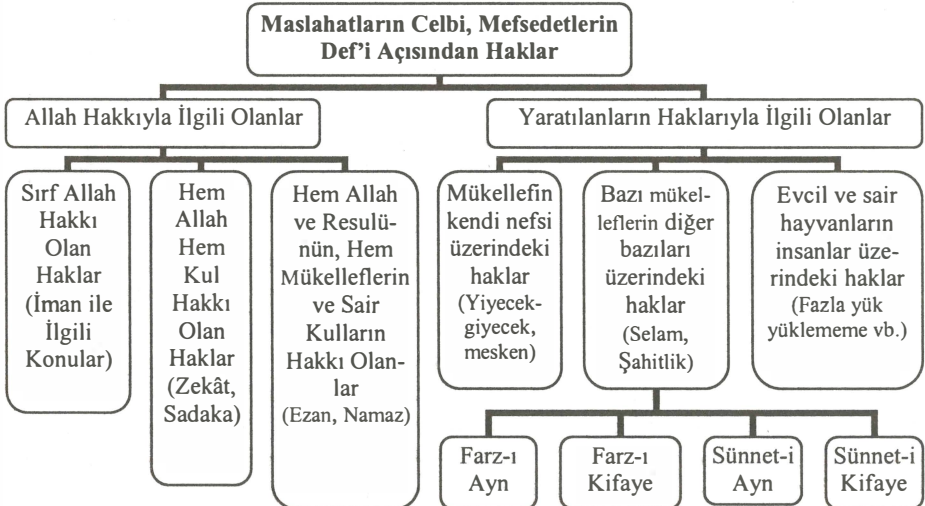
İbn Abdüsselâm ikinci bölümü *Allah'a İtaat* ile ilgili konulara ayırmış ve burada sevap ve günah kazandıran fiiller ile ilgili mevzuları incelemiştir. Değişik meseleleri insana sevap veya günah kazandırması açısından tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır.

Kulun yapmış olduğu fiiller sonunda elde edeceği mükâfat ve ceza o fiili işlediği esnadaki niyetine bağlıdır. Bu sebepten ötürü müellif, fiillerin içte bulunan, görünmeyen boyutunu incelemeye alarak ihlâs ile ilgili meselelere geçmiştir. Ona göre *ihlâs, mükellefin Allah'ın emirlerine sırf O'nun için uyması, insanların kendisini büyük görüp O'na saygı göstermeleri veya dünyevî bir menfaat elde edip yine dünyevî bir zararı izale etme gibi bir niyet taşımamasıdır*. Bu açıdan bakıldığında ihlâsın çeşitli dereceleri vardır. Bunlar:

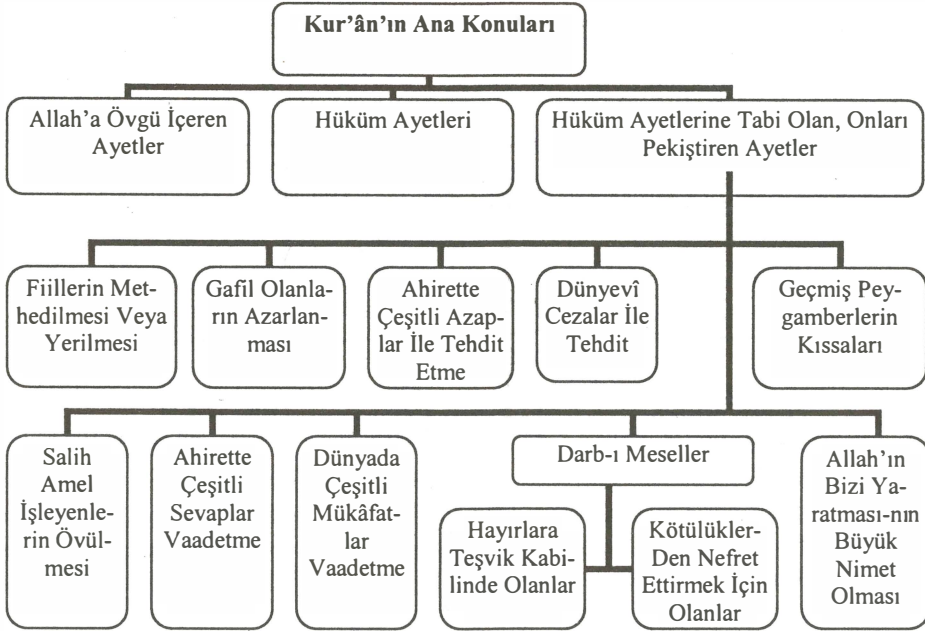

Salih olan kul Allah'ı görüyormuş gibi ibadet eder. Allah'ı gerçekten görmese de, Allah'ın kendisini gördüğü ve yaptığı her şeyi bildiği şuuruyla ibadet eder. Bu durum o kişiyi Allah'tan hayâ etmeye, korkmaya ve O'na saygı göstermeye yönlendirir.

Allah ve kul hakları başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise haklar değişik açılardan taksim edilmiş ve maslahat-mefsedet çerçevesinde incelenmiştir. Bu cümleden, maslahatların elde edilmesi ile mefsedetlerin izale edilmesi açısından haklar iki türlüdür:

Burada müellif bir parantez açarak Kur'ân'ın ana konularını tasnif etmiştir. Ona göre Kur'ân'ın ana konuları temelde üç başlık altında incelenebilir:

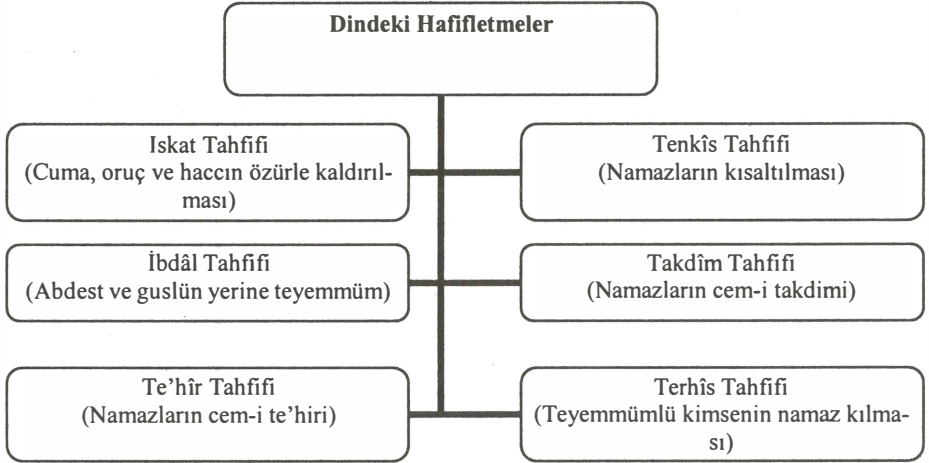

Telafi edici ve caydırıcı hükümlerin incelendiği dördüncü bölümde, kişinin zayıf olan Allah hakkı ve kul hakkı olan maslahatları telafi suretiyle elde etmesi telafi edici; çoğunluğu günaha giren kimselerin bundan engellenmesine yönelik olan hükümler de caydırıcı şeyler olarak ifade edilmiş ve bunlar değişik örneklerle açıklanmıştır.

“Mükellefiyetin başlangıcı ve kaynağı kalptir” diyerek başladığı beşinci bölümde kalp, beden, uzuvlar, duyular, mallar, belli mekân ve zamanlarla ilgili hükümleri incelemiş; daha çok kalp ve niyet ile ilgili meseleler üzerinde durmuş ve sonunda ise hükümlerin; kalp, beden, uzuvlar, duyu organları, mal, mekân ve zamanla ilişkisinin olduğunu ifade etmiştir.

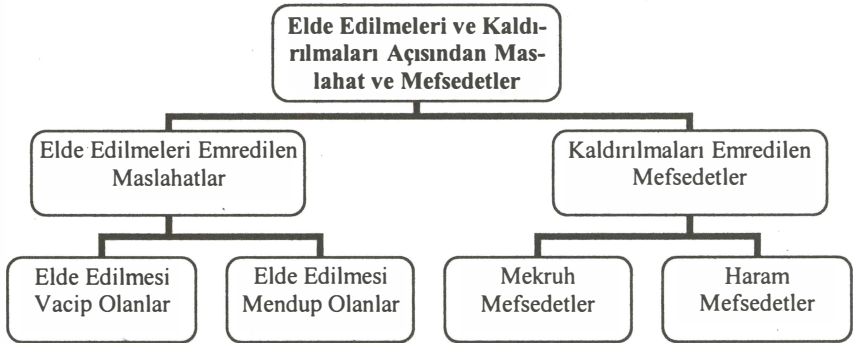
Gerek dini konularda ve gerekse günlük hayatın diğer alanlarında unutkanlığın insanlarda sıkça karşılaşılan bir durum olduğu tespitinden sonra, unutkanlığın insan için günaha yol açmadığını ifade etmiştir. Dinin emrettiği şey, telafisi mümkün olan bir konuysa unutmakla sâkıt olmaz. Çünkü dinin amacı emredilen şeyin maslahatının elde edilmesidir. Ancak dinin haram kıldığı bir şey unutulmuş yapıldığı takdirde bakılır; eğer ibadet ile ilgili olup itlaf türünden bir fiil ise keffaret borcu ortadan kalkmaz, itlaf türünden değilse, herhangi bir bedele gerek olmaksızın günah ortadan kalkar. İbadetler dışındaki yasaklanan fiillerin unutulmuş yapılması durumunda ise bunların günahı ortadan kalkar ve tazmin gerekli olur.

Dindeki yükümlülükler ile ilgili hafifletmeler başlığını taşıyan sekizinci bölümde dinin emrettiği fiillerin maslahatlarının elde edilmesi ve yasakladığı fiillerin mefsetmelerinin giderilmesi için bazı kolaylıklar sağladığını ifade etmiş ve bunları şu şekilde tasnif etmiştir:

İnsanların karşılaştıkları zorluklar sadece ibadetlerde olmayıp muamelatta da bulunabilir ve dinin getirmiş olduğu kolaylıklar her ikisini de kapsar. Bu açıdan bakılınca zorluklar, dinin ibadetlere verdiği önemin farklılığına bağlı olarak değişkenlik gösterir. Dinin büyük önem verdiği ibadetlerde hafifletmenin yapılması için zorluğun şiddetli veya genel olması şart koşulmuştur. Dinin daha az önem verdiği konularda ise hafif zorluklar sebebiyle hafifletmeler yapılmıştır.

İnsanlar maslahatları elde etme ve mefsedetleri defetme hususunda her zaman ihtiyatlı olmayabilir. Bu yüzden bu konuda ihtiyatlı olmaları gerekmektedir. Bu bakış açısıyla maslahat ve mefsedetleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

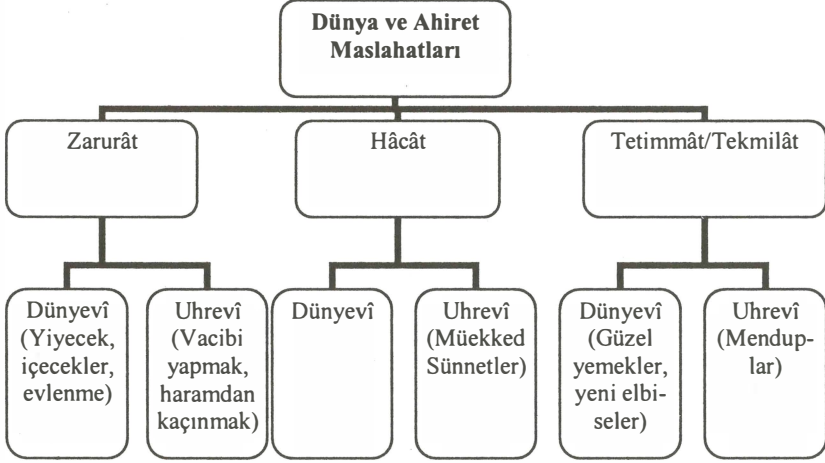

Elde edilmek istenen maslahat vacip ve mendup arasındaysa ihtiyata uygun olan bunu vacibe hamletmektir, böylelikle kişinin zimmetini sorumluluktan kurtarması gerçekleşmiş olur. Defedilmesi istenen mefsedet mekruh ve haram arasında bulunuyorsa, ihtiyata uygun olan bunu harama hamletmektir. Çünkü vacibi yapmak mendubu yapmaktan daha faziletli olduğu gibi haramdan kaçınmak da mekruhtan kaçınmaktan daha faziletlidir.

Birinci bölümde kısaca işaret ettiği zan konusunu *maslahatları elde etme ve mefsedetleri def etmenin zanna dayalı olması* başlığı altında tekrar inceleyen İbn Abdüsselâm, zannın çoğunlukla doğru çıkması sebebiyle dünya ve ahiret maslahatlarının zan üzerine bina edildiğini; çoğunlukla doğru çıkan zanların maslahat-

larının nadiren gerçek dışı çıkan mefsedetlerinden dolayı iptal edilmesinin caiz olmadığını ifade etmiştir. Sahabenin zannıyla daha sonra gelen insanların verdikleri zannî bilgi arasında da bir ayırım yapan müellif, zan ile amel etmenin hikmete uygun olduğunu kaydetmiştir.

Muamelelerin ve tasarrufların maslahatlarının açıklanması başlığı altında şer'in gerçekleştirmek istediği dünya ve ahiret maslahatlarını inceleyerek makasid konusuna değinmiştir. Ona göre dünya ve ahiret maslahatları temelde üç kısma ayrılır ve bunlarda kendi içinde farklı derecelere sahiptir.

İbn Abdüsselâm, önce dünyanın maslahatlarını zaruretler, ihtiyaçlar ve tamamlayıcılar/mükemmelleştiriciler şeklinde üç kısma ayırmış; zaruretleri yiyecek, içecek, giyecek, mesken, evlenme, binekler, gıda maddelerinin elde edilmesi gibi zaruretin gerektirdiği şeyler olarak açıklamıştır. Bunlardaki zaruretin ölçüsünün de kişiye yeterli olan en az miktar olduğunu belirtmiştir. Güzel yemekler, yeni elbiseler, geniş köşkler, değerli binekler, güzel kadınlarla evlenmeyi de tamamlayıcılar/mükemmelleştiricilerdendir olarak zikretmiştir. Bu ikisi arasında kalanlar ise ihtiyaçlardandır. Ona göre dünyevî maslahatlar zaruretler, ihtiyaçlar ve tamamlayıcılar/mükemmelleştiricilerin gerektirdiği maslahatlardır; dünya mefsedetleri ise bunların zıddını elde ederek maslahatları kaybetmektir.

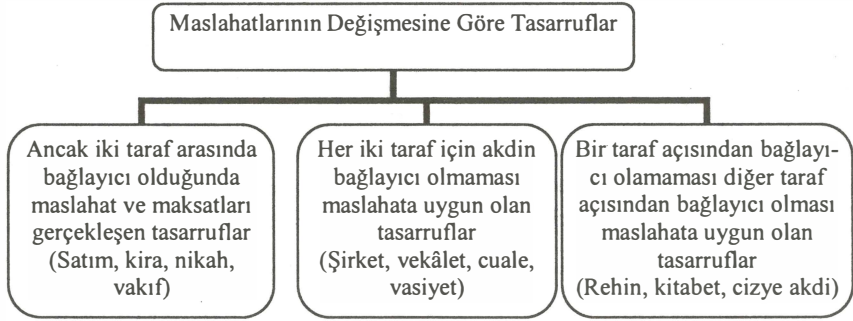
Ahiret maslahatlarına gelince, sevap elde etmek ve cezadan kurtulmak için vacipleri yapmak ve haramlardan kaçınmak zaruretlerden, faziletli müekked sünnetleri yapmak ihtiyaçlardan, bunlar dışında farzlara tabi olan veya müstakil olan menduplar ise tamamlayıcılar/mükemmelleştiricilerdendir. Ahiret mefsedetleri ise cezaya müstahak olma ve sevapları kaybetmektir.

Daha sonra müellif, bir arada bulduklarında bunlardan hangisiyle amel edileceğini açıklamıştır. Ona göre ikisi bir araya geldiğinde zaruretler ihtiyaçlardan, ihtiyaçlar da tamamlayıcılar/mükemmelleştiricilerden önce gelir. Bu üç kısımdan her biri içinde faziletli olanlar da diğerlerinden önce gelir. Ahiret maslahatları ancak çoğu dünya maslahatları olan şeylerle sağlanır. Bu yüzden şeriat sırf ahirete ilişkin maslahatların elde edilmesiyle ilgili ibadetler, dünya ve ahiret maslahatları ile ilgili ibadetler, zekât gibi dünya maslahatlarının ağır bastığı ibadetler, namaz gibi ahiret maslahatlarının ağır bastığı ibadetler gibi kısımlara ayrılmıştır.

Aynı şekilde muameleler de; dünya maslahatlarının ağır bastığı muameleler, ahiret maslahatlarının ağır bastığı muameleler, iki maslahatın bir arada olduğu muameleler gibi kısımlara ayrılır.

Dinin dikkate aldığı mefsedet ve maslahatların büyük bir kısmı insanların çoğunluğuna gizli kalmayacak derecede açık ve belirgindir. Anlaşmazlık ve görüş farklılıkları gizli maslahatlar ve mefsedetlerde söz konusu olur.

Tasarruflarla ilgili genel ilkeler başlığını taşıyan bölümde insanların tasarruflarını maslahat-mefsedet açısından değerlendiren İbn Abdüsselâm, insanların tasarruflarında maksatları gerçekleştirecek ve maslahatları temin edecek durumların olduğunu, tasarrufların caiz ve bağlayıcı olmalarının da maslahatların değişmesine bağlı olarak değiştiğini ve bu açıdan tasarrufların üç başlıkta toplanacağını ifade etmiştir.

Yüce Allah kullarına dünyevî ve uhrevî maslahatları temin için çalışmalarını emrettiği gibi dünyevî ve uhrevî mefsedetleri def etmek için çalışmalarını da emretmiştir. Aynı şekilde emredilen maslahatlardan her birinin bir illeti nasıl varsa mefsedetlerin her birinin de bir gerekçesi vardır.

İbn Abdüsselâm'a göre, herhangi bir konu ile ilgili bir nass, icma veya özel bir kıyas bulunmasa da maslahatları elde etme ve mefsedetleri def etme konusunda dinin maksatlarını araştıran kişi, bunların bütününden hareketle herhangi bir maslahat veya mefsedet hakkında bir inanç veya bilgiye ulaşabilir, çünkü dinin bizzat kendisini anlamak bunu gerektirir. Kitap ve sünnette yer alan hükümlerin maksatları araştırıldığında Yüce Allah'ın büyük küçük her hayrı emrettiği ve büyük küçük her şerri de yasakladığı görülür. Baş tarafta da ifade edildiği gibi hayır "*maslahatları elde etmek ve mefsedetleri def etmek*"; şer de "*mefsedetleri elde etmek ve maslahatları def etmek*"tir.

Ona göre Kur'ân'da insanları maslahatların tümüne yönlendiren ve mefsedetlerin tümünden de sakındıran en kapsamlı ayet şudur: "*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir*"².

² Nahl 16/90.